

तंत्रज्ञानाच्या युगात मराठी भाषा

प्रा. ज्योत्सना अनिल चन्ने

(मराठी विभाग)

डॉ. एस. सी. गुल्हाने प्रेरणा वाणिज्य,
विज्ञान आणि कला महाविद्यालय
नागपूर

Email id : channejyotsana2@gmail.com

Mob. No. – 9765549638

सारांश :

मराठी समाजात तंत्रज्ञानाविषयी मोठी गैरसमजूत आहे. तंत्रज्ञानाचे मराठीवर विपरीत परिणाम होतील, मराठीच्या अस्तित्वाला धोका पोहोचेल अशी भीती मराठी समाजाला आहे. अशा वेळी एक गोष्ट दुर्लक्षिली जाते की, मानवी भाषा व तंत्रज्ञान यांचे एक अतूट नाते आहे. भाषेचा विकास हा तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने होतो आणि तंत्रज्ञान जसे विकसित होईल, तशी भाषाही विकसित होत जाते. भाषा व तंत्रज्ञान यांचे संबंध हे आशय व अभिव्यक्तीच्या साधनांमधले संबंध आहेत. पण तंत्रज्ञान म्हटले की, आपल्याला एकदम संगणक व त्यावरील व्यवहारच आठवतात आणि मग गैरसमजांना सुरुवात होते. अगदी प्रारंभिक काळात मानव आपल्या भावना हातवारे करून व चेहऱ्यावरील हावभावांनी व्यक्त करित होता. म्हणजे त्याच्या त्या 'अबोली' साठी हात व चेहरा ही साधने होती. नंतर तो हुंकार देऊ लागला, आरोळी ठोकू लागला. म्हणजे त्याला गळ्यातील 'स्वर-यंत्र' चे ज्ञान झाले. येथे आपण 'यंत्र' हा शब्द योजला आहे. जेथे 'यंत्र' येते, तेथे 'तंत्र' ही येते. त्याचे 'ज्ञान' येते. स्वरयंत्राचे तंत्रज्ञान विकसित होत गेले तशी मानवाची भाषा 'बोलकी' झाली. माणूस बोलू लागल्यावर त्याने आपल्या भाषेसाठी 'वर्णमाला' तयार केली. 'लिपी' तयार केली. ही वर्णमाला व लिपी हे एक प्रकारचे तंत्रज्ञानच आहे. या वर्णमालेच्या व लिपीच्या साहाय्याने भाषा आणखी विकसित होत गेलेली दिसते. त्यातून व्याकरण तयार झाले, शब्दकोश तयार झाले. 'उच्चारणा' चे तंत्रज्ञान विकसित होत गेले, त्यातून 'छंद', 'अलंकार' तयार झाले.

प्रस्तावना :

वेद, पुराणे मुखोद्गत करून ती पुढील पिढ्यांपर्यंत पोहोचवली जात होती. म्हणून वेद, पुराणे स्मृतीत ठेवण्यासाठी काव्य व उच्चारण-शास्त्राशी संबंधित असे एक स्मरणात ठेवण्यासाठीचे तंत्रज्ञान तयार झाले. आधुनिक काळातील संगणकात माहिती साठवण्याचे जे तंत्रज्ञान आहे, तसेच हे मेंदूत माहिती साठवण्याचे तंत्रज्ञान होते. मराठीची वर्णमाला खूपच शास्त्रोक्त पद्धतीने तयार केलेली आहे. उच्चारारासारखे लेखन करण्याचे, जोडाक्षरे वापरण्याचे सामर्थ्य मराठीच्या वर्णमालेने आपल्याला दिलेले आहे. त्याच्यामागे मोठे शास्त्र दडलेले आहे. जोडाक्षरांचा वापर व उच्चारारासारखे लेखन करणारी वर्णमाला यामुळे मराठीला प्रगल्भ देणगी मिळालेली आहे. अनेक भारतीय भाषांमध्येही जोडाक्षरे नाहीत. पंजाबीत 'जितेंदर' असे लिहिले जाते, कारण त्या भाषेत मराठीसारखी सोय नसल्याने 'जितेंद्र' जसा जोडाक्षरी शब्द लिहिता येत नाही. लिपीचा शोध लागल्यावर प्रत्यक्ष लेखन सुरू झाले. शिलालेख, भूर्जपत्रे, ताम्रपट यांवर लेखन सुरू झाले. कागदाचा शोध लागला. टाईपरायटर आला. गुटेनबर्गने छपाईयंत्राचा शोध लावला आणि वर्तमानपत्रे, पुस्तके प्रकाशित करता

येऊ लागली. भाषा अजून विकसित झाली. या सगळ्यांचा विचार केला की लक्षात येईल, मानवाने आपल्या अभिव्यक्तीसाठी भाषेमागचे तंत्रज्ञान सतत विकसित करित नेलेले आहे. हे तंत्रज्ञान भाषेच्या अभिव्यक्तीला इतके लगटून गेलेले आहे की, ते 'तंत्रज्ञान' आहे हेच आपण विसरून गेलो. ज्या भाषेमागचे तंत्रज्ञान विकसित केले गेले, ती ती भाषा विकसित होत गेली आणि ज्या भाषेमागे तंत्रज्ञान विकसित रूपात उभे राहिले नाही, ती ती भाषा लोप पावली असे दिसून येते. भाषेमागच्या तंत्रज्ञानाच्या विकासाच्या टप्प्यावरचे एक साधन म्हणजे संगणक व माहिती तंत्रज्ञान आहे, हे लक्षात घेतले तर कोणतेही गैरसमज अपण करून घेणार नाही.

माहिती तंत्रज्ञान आणि मराठी भाषा :

मराठीपुढचे आव्हान हे तंत्रज्ञानाचे आव्हान नाहीच. प्रारंभिक काळापासून मानवाला अभिव्यक्तीसाठी जी साधने मिळाली व त्याचे तंत्रज्ञान तयार झाले, ते सर्वत्र सारखेच होते. आतापर्यंत त्याच तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने मराठीचा विकास होत आलेला आहे. आधुनिक माहिती तंत्रज्ञानही त्याला अपवाद नाही. अभिव्यक्तीसाठी अनुरूप असे माहिती-तंत्रज्ञान इंग्रजीप्रमाणेच मराठीलाही तितक्याच सहज उपलब्ध आहे. आपली खरी समस्या या तंत्रज्ञानाची नाहीच, तर त्यातून आशय उभा करण्याची समस्या आहे. आजतागायत भाषेसाठी तंत्रज्ञानाची निर्मिती झाली आणि त्या तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने भाषा वाढली, असेच घडत आले आहे. मात्र माहिती तंत्रज्ञान येताच, या तंत्रज्ञानाला अनुकूल आपली भाषा करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. त्याऐवजी आपल्या भाषेला अनुकूल तंत्रज्ञान करण्याला भाग पाडले गेले पाहिजे. असे करण्यात मराठी माणूस कमी पडतो आहे हे कबूल केले पाहिजे आणि त्याचा दोष माहिती तंत्रज्ञानाला देता येणार नाही. जपानने आपल्या भाषेसाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाकडे हा आग्रह धरला होता आणि त्यानुसार त्यांच्याकडे तंत्रज्ञान भाषानुकूल झाले. महाराष्ट्रापेक्षाही कितीतरी कमी लोकसंख्या असलेल्या सौदी अरेबियाने माहिती तंत्रज्ञानाला आपल्या भाषेनुसार बदल करण्यास भाग पाडले आहे. मग मराठी भाषकांना ते का शक्य होऊ नये? जगामध्ये हजारो भाषा बोलल्या जातात आणि हजारो लिप्यांमधून लिहिल्या जातात. तंत्रज्ञानापुढे त्या सगळ्या समान असतात. त्यामुळेच या सर्व लिप्यांचे सहअस्तित्व युनिकोडच्या साहाय्याने संगणकावर निर्माण केले गेले.

साधारण १९८० च्या दशकात संगणक उपलब्ध झाला. विशिष्ट परिस्थितीत सीडॅकची स्थापना झाली. 'परम' हा महासंगणक तयार करण्याचे आव्हान आमच्यासमोर होते. हे काम विशिष्ट वेळेत पूर्ण करण्याचेही आव्हान होते. आम्ही या 'टाईमबाऊण्ड मिशन' मध्ये पूर्ण गढलो होतो. पण त्याचवेळी आमच्यातील काही जणांच्या एका गटाला भारतीय भाषांसाठी संगणकाचा उपयोग कसा करता येईल याचे प्रयोग करण्यास सुचवले होते. त्या गटाने यश मिळवताना केवळ भारतीय भाषांवर कामच केले नाही, तर कळपाटयाला प्रमाणित रूप दिले. मराठीसारख्या भाषेतील जोडाक्षरेही तयार केली. सिंधी भाषेची समस्या वेगळीच होती. सिंधीला स्वतःची लिपी नाही. त्यामुळे सिंधीभाषक देवनागरी, गुजराती व रोमन व तीन लिप्यांचा वापर करतात. त्यात कोणतेही प्रमाणीकरण नव्हते. पण सी-डॅकच्या तंत्रज्ञानी तेही साध्य केले. त्यामुळे संगणकावर, सुलभपणे, प्रभावीरीत्या भारतीय भाषांचा वापर करणे शक्य झाले. संगणकावर भाषा वापरायची तर त्यासाठी टूल्स द्यावी लागतात. त्यासाठी आवश्यक हार्डवेअर, सॉफ्टवेअर तयार केले. वर्ल्ड प्रोसेसिंग, डेस्कटॉप पब्लिशिंग व तत्सम व्यवहारात वापरली जाणारी सॉफ्टवेअर भारतीय भाषांसाठी तयार केली. इंग्रजी भाषेच्या बरोबरीने भारतीय भाषा संगणकावर वापरणे शक्य झाले. भाषेसाठी संगणकाचा किंवा तंत्रज्ञानाचा अडथळा उरला नाही. त्याचा फायदा भारतीय भाषांमधील वृत्तपत्रांना आणि पुस्तक निर्मितीला झाला. दूरचित्रवाणी व चित्रपट क्षेत्रालाही याचा फायदा झाला. संगणकाचा

उपयोग करून सबटायटल्स देणे सोपे झाले. सध्या तर दूरचित्रवाणीच्या बातम्या पाहताना एकाच वेळी अनेक पट्ट्या सरकताना दिसतात. हा तंत्रज्ञानाचा फायदाच आहे. युनिकोडप्रमाणे आम्ही इंडियन इन्फर्मेसन स्टँडर्ड कोड तयार केला. या प्रमाणीकरणाचा सर्वच भारतीय भाषांना फायदा होत आहे.

एक कळ दाबताच लिपी बदल करणे शक्य झाले, ही आमची महत्त्वाची कामगिरी आहे. त्यामुळे भारतीय भाषांमधील मजकूर वाचणे शक्य झाले. उदाहरणार्थ, उर्दू उजवीकडून डावीकडे लिहिली जाते. पण मला उर्दूतील मजकूर देवनागरीत वाचायचा असेल तर देवनागरीलेखन पद्धतीने डावीकडून उजवीकडे लिहिलेला मजकूर माझ्या समोर येतो. त्यामुळे तुम्हाला मिर्झा गालिब सहज वाचता येईल. ही तंत्रज्ञानाची किमया भाषेला उपयुक्तच आहे. तंत्रज्ञानाचा भाषेला उपयोग होतोच. संगणक तयार करणाऱ्या संशोधकांनाही संगणकाने केलेल्या क्रांतीचा अंदाज आला नव्हता. पण संगणकाच्या, तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने मानवी संज्ञापनाने प्रचंड झेप घेतली आहे. इंटरनेट, वेब, सर्च इंजिन यामुळे मोठी क्रांती घडलेली आहे. एखाद्या ग्रंथपालाने पुस्तक शोधून द्यावे, तशी कोणतीही माहिती मला माझ्यासमोरच्या संगणकामुळे उपलब्ध होत आहे. ब्लॉग, वृत्तपत्रे, ईबुक्स, जगातील सर्व साहित्यच आपल्या समोरच्या संगणकावर येऊ लागले आहे. आपल्या साहित्यिकांना, प्रकाशकांना याचे महत्त्व पटवून द्यावे लागेल. कोणत्याही तंत्रज्ञानापासून दूर राहण्याने आपलेच नुकसान होते, हे समजून घ्यायला हवे. मराठी माणसाच्या स्वभावात एक दोष आहे. तो दुसऱ्याला अनुकूल सहज वागू लागतो. व्यवहारातील उदाहरण घ्यायचे, तर एखादा शिक्षावाला हिंदीत बोलू लागला तर मराठी माणूसही हिंदीतच बोलू लागतो. तो शिक्षावाला महाराष्ट्रात येऊन सेवा देत असेल, त्याला गरज असेल तर त्याने मराठी शिकायला पाहिजे. पण तसे घडत नाही. तो त्याची भाषा बोलत राहतो आणि आपण आपली भाषा सोडतो. तंत्रज्ञानाच्या बाबतही आपण हेच करतो. आपण इंग्रजी भाषेतील तंत्रज्ञान लादून घेतो. पण असे म्हणत नाही की, तंत्रज्ञान विकणाऱ्यांना आपली गरज लादून घेतो. पण असे म्हणत नाही की, तंत्रज्ञान विकणाऱ्यांना आपली गरज आहे, म्हणून त्यांनी आपली भाषा स्वीकारली पाहिजे. इंग्रजीत व्यवहार करणे हे कुठेतरी आपल्याला अभिमानाचे वाटते, हा त्याचा अर्थ आहे.

इंग्रजी येणाऱ्यांच्या पलीकडची बाजारपेठ मिळवण्यासाठी तंत्रज्ञान विकू येणाऱ्यांनीच आता आपल्या भाषांचा वापर सुरू केला आहे. तुम्ही गुगल अँडव्हान्स सर्चमध्ये गेलात आणि 'भाषा मराठी' वर क्लिक केले की, मराठीतील सर्व सर्च रिझल्ट्स आपल्यासमोर झळकलेले दिसतील. शेकडो मराठी लोकांनी आपले मराठी ब्लॉग, पोर्टल्स तयार करायला सुरुवात केली, तेव्हा गुगलसारख्या कंपनीला मराठी सेवा देणे भाग पडले. एक गोष्ट लक्षात घ्या, तंत्रज्ञानाच्या व्यापाऱ्यांना स्थानिक भाषा, जागतिक भाषा असले काही कळत नाही, तर बाजारपेठेची भाषा कळते. महाराष्ट्राची हीच जमेची बाजू आहे.

निष्कर्ष :

- भाषिक व्यवहारासाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर करणे अपरिहार्य ठरणार आहे.
- तंत्रज्ञानाला दुर्लक्षून कोणतीही भाषा आताच्या कालखंडात टिकणार नाही
- नव्या तंत्रज्ञानात दळणवळणासाठी मराठी शब्दाचा जाणीवपूर्वक वापर करणे गरजेचे आहे.

संदर्भ :

मोहन आपटे, संगणक, इंटरनेट यंत्रमानव भविष्यवेध राजहंस प्रकाशन पुणे.

